

Më' gana mbidz

La luna y el sol

Rosa Estela Juárez

Di'tsë gu'n xne' minn

San Francisco Ozolotepec

Publicado por el
Instituto Lingüístico de Verano, A. C.
Oaxaca de Juárez
2022

Resumen: En este libro se enseñan las fases de la luna y el sol en zapoteco y algunas creencias sobre lo que puede pasar cuando hay un anillo o aro alrededor del sol o de la luna. Al final, cuenta una leyenda sobre cómo se formaron el sol y la luna.

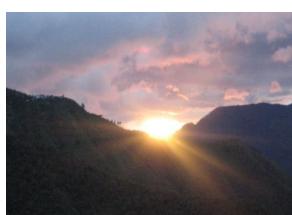
Jennifer (Lina) Córdova, asesora lingüística

© 2022 por el Instituto Lingüístico de Verano, A. C.
Calle 10 Norte #114, Col. Cuauhtémoc,
Santa Rosa Panzacola, C.P. 68030, Oaxaca de Juárez, Oax.
Derechos reservados conforme a la ley.
Esta obra puede reproducirse para fines no lucrativos, siempre y
cuando no se altere en forma alguna.

Primera edición
El sol y la luna
Zapoteco de San Francisco Ozolotepec
ztg 22-006 .6C
Oaxaca de Juárez 2022

Lën libr che'n ise'dna ndal gu'n xkwend
mbidz gana xkwend më!. Ne'g zi'dzë gu'n xne'
minn xi'k xku'n sia mbidz gana më!. Gana zi'd
gu'n xne' minn or lë' mbidz xdo'w gana or lë'
më' xdo'w.

Lën libr che'nnaga zi'd gu'n xne' minn or lë'
mbidz xia' lidz, zi'd gu'n xne' minn or lë' më'
xia' lidzna. Xi'k nak or lë' mbidz xia' lidz ota lë'
më' xia' lidz, lë' minn xne' xa'la xa'la gu'n xluw
mbidzna më'na, gununa xne' minn wen gwiyama
gan xku'n xna ray xiu gagu mbidz, gagu më' or
xia' lidz dzekna xka lë'ma gienna gan bukwa'n
xluw mbidz ota më'.

Më'

Më' nak gu'n xkë' xni loma gia'l. Lë' më'
xien chow giy Santlin or lë' lyu sdze; or sil lë'
më' xnit chow giy Ibi'n. Yu më' ye'n, më' yen
gana yu më' yët.

Gu'n che'n xne' minn xi'k xku'n sia më':

- Tib kward më'.
- Ichol më'.
- Tson kward më'.

Yu or xdo'w më' gana yu or xia' lidz më'.

Më' ye'n

Më' ye'n nak or lë'
më' gacha xkë. Or lë'
më' ye'n xkë, xne' minn
chug gits gik una'
dzekna xka lë'wu
igëcha. Më' ye'n xien
lad chow giy Santlin.

Tib kwart më'

Tib kwart më' xne' minn
nak or lë' më' giala kë.

Ichol më'

Ichol më' xne'
nak or lë' më' giacha
kë, lë' më' gol-la.

Tson kwart më'

Tson kwart më'
xne' minn lë më' or
lë' më' xde'dsula
ichol iba' gana or
xiyla xche idib më'.

Më' yen

Më' yen nak or lë' më' nterla.

Or lë' më' yen xkë, xne' minn bët gakda
gu'nn pnima lo bëd xchikëda.

Më' yët

Më' yët nak or lë' më'
xi'kxë nën kë lo iba'.

Më' yët nak or lë' më'
xdibla.

Xne' minn or lë' më'
yët xkë, lë' minn xgolia'
dzeb.

Xia' lidz më'

Or lë' më' xia' lidz xiu ray nixnë gagu më',
lë' minn xne' neycho gak.

Yu or xia lidz më' xiu xkëw ngas gagu më'
or knu dzekna xne' minn lë' gia me giab.

Or lë' më' xia' lidz xiu ray nkits gagu më',
lë' minn xne' xu ini.

Xdo'w më'

Yu or xdo'w më'; or lë' më' xdo'w, nupga
nupga sia xkëwya's lyu.

Xne' minn or lë' më' xdo'w, xkilgidz una'
zi'd gana xne' minn wenda gwiyma lo më' or
lë' më' xdo'w. Xne' minn dela xwiyma lo më' or
lë' më' xdo'w, lox siama xwiyma lo git, lë' git
knu xië.

Mbidz

Mbidz nak gu'n xkë' xni loma iza dze, lë' mbidz xien chow giy Ibi'n or sil, or udzena lë' mbidz xnit chow giy Santlin.

Gu'n che'n xne' minn xi'k xku'n sia mbidz:

- Lë' mbidz uyenla chow giy (Ibi'n).
- Giala zob mbidz.
- Uchol-la mbidz. (Gu'n che'n xne' minn or lë'na yu or tsi'pchop.)

Or lë' mbidz merla pix lë' minn xne':

- Giacha zob mbidz chow giy Santlin. (Gu'n che'n xne' minn or lë'na yu or tson-na, or tapna.)
- Lë' mbidz mer giab chow giy, gu'n che'n xne' minn or lë'na yu or ga'y, gana chak xne' minn lë' mbidz merla pix.
- Lë' mbidz xnitla chow giy Santlin nak or lë' lyu zi'd idze gana chak xne'ma lë' mbidz sdzëbla chow giy.

- Lë' mbidz unitla giy Santlin.

Ichë gu'n zi'd ne'g nak gu'n chu'nnstsi'ncho minn gol, lo yu minn chu'nnbeyda lo reloj loxna nanda minn ba or yuma. Gununa gu'n chu'nn minn nak xwiy minn gan go mbidz xka dzekna lë' minn nan gan be silchaga ota udzë'la lyu.

Or lë' minn xia dën lë'kga sdzob minn kwidad xwiy minn lo mbidz dzekna nan minn or icha minn sia minn dën gana or udze xkakga xwiy minn lo mbidz dzekna lë' minn nan ba or xbi dën xka dzekna ikëwda lo minn ñaz.

Or sil lë' minn xwiy lad chow giy Ibi'n gan xku'n zi'd mbidz, lë' or udze lë' minn xwiy gan xku'n sia mbidz lad chow giy Santlin.

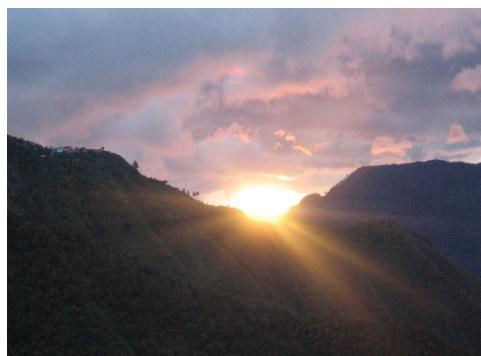
Gana xki'nda reloj lo minngol, lo lë' minngol nonga xwiy lo mbidz lë' nanla gan ba orga.

Uchol mbidz nak or
sdzinn 12:00 pm.

Giala zob mbidz.

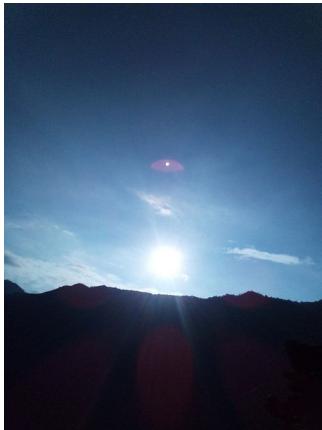
Lë' mbidz uyenla chow giy (Ibi'n).

4

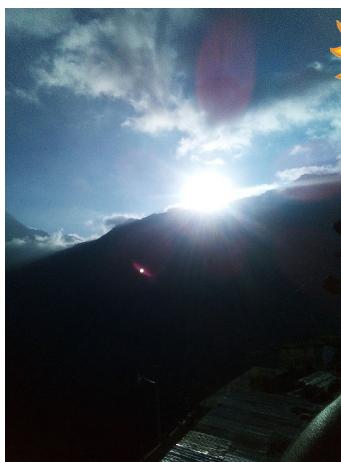
Giacha zob mbidz
chow giy Santlin.

Lë' mbidz merla
giab chow giy
Santlin. Lë' mbidz
merla pix.

5

Lë' mbidz xnitlá chow
giy. Lë' mbidz xbixla.
Lë' mbidz sdzëbla
chow giy.

6

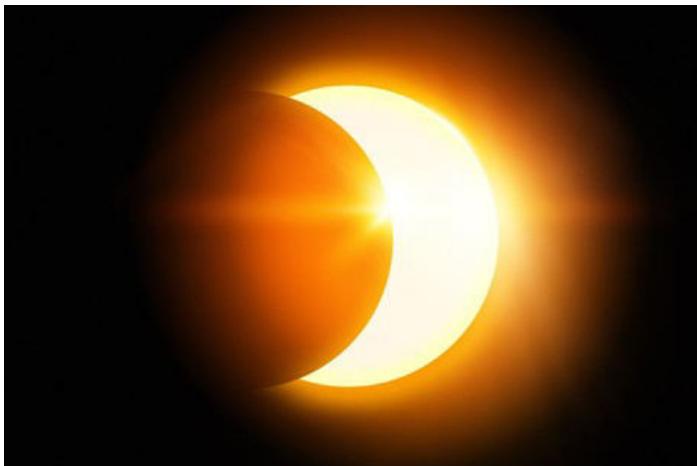
Xia' lidz mbidz

Or lë' mbidz xia' lidz xiu ray xna gi't gagu
mbidz lë' minn xne' lë' gia giab nge'x.

Or lë' mbidz xia' lidz xiu ray nixnë gagu
mbidz, lë' minn xne' lë' neycho chak.

Yu or xia lidz mbidz xiu xkëw ngas gagu
mbidz or knu dzekna xne' minn lë' giacho giab.

Or lë' mbidz xia' lidz xiu ray nkits gagu
mbidz lë' minn xne' xu ini.

Xdo'w mbidz

Or lë' mbidz xdo'w xne' minn më' xded stse
lo mbidz. Or lë' nter mbidz xdo'w xne' minn
nupga nupga sia xkëw ya's gitslyu gana lë' ngid
xkwedz, sande or xiysa mbidz xdo'w xne' minn
nonda chak ngëts gitslyu.

Gana xne' minn or lë' mbidz xdo'w lë'
xkilgidz mgiy zi'd.

Kwend xku'n uxuxkwa' mbidz gana më'

Yu kwend xne' or lë' gitslyu nonda nkëw ya's, tipta nak gia'l. Lë' minn ncho'b yu iba' udobgiy lox lë' uxuxkwa' mbidz dzekna xka lë' xni ikë lo gitslyu. Lë' minn udza'lzë di't nak tib giedz ncho'b yu lo iba', lë Teotihuacán. Lë' xan knu, nën nax tib giedz mexican ncho'b xkagka lë.

Xne' minn, giedz ncho'b Teotihuacán, gu'n sob iba', ukegi ncho'bdo' yag. Ga lë' minn une' dela chu xla'n gak mbidz nki'n tsas giab lëd yagcho knu, gu'n dzë bel dzekna lë' mbidz icha'; minn knu gak mbidz.

Udzinn chop minn xla'n gak mbidz: minn ganechda udzinn ncho'b, ndipna, zaksana ndanna, nok lach nëx gu'n kë ita nëx lëd. Minn

knu xde'd gu'n nak oro gana kaden lo xkomier
dzekna xka lë' xluw xkilncho'b.

Lë' stib minn-na, minn uchop win,
chakgidz, nguts chak lo gana nlas yu; lë' lëd
nonda chak në, gana nok lach chok lo dzi'n. Lo
lë' minn uchop nak tib minn nlascho yu nonga
gu'n zak ide'd nak xchen nter gik ldo', gana
xkilwen.

Or udzinn or lë' minn tsas giab minn lëd
yagcho gu'n dzë bel, lë' mgiy ngol gana ndan
udzeb ñas lë'la udzeb ucha' xkë' karel. Ñala
mgiy uchop sdzebda, uyas uyab lëd yagcho
gu'n dzë bel ga lë' mgiy knu uyak mbidz.

Or lë' mgiy gane'ch xla'n ñas, uwiy lë' minn
nakla mbidz, lë' utulëdz gana nikla ñu'nnnda
gilxkabu lë' ukë' karel sia uyas uyab lë' yagcho
gu'n dzë bel. Ga dzekna uyenga stib mbidz.

Ga lë' ichë minn ncho'b xianda bien tsu
chop mbidz lo gitslyu, lox lë' minn uyu'nn

gilxkab izu'w mbidz uchop, ga lë' minn uzën niy tib konej lox lë' minn uzëla' konej nter lo xfwers sia uga' lëd mbidz uchop. Ga dzekna xnusa uyablo xnina mbidz knu loxna nupaga uded lo knu lë' mbidz knu uyak më'.

Gununa kwiy or lë' më' yen yu, ganla, nën yu tib dibuj lo më' yen nak xi'k nak konej ulo'x mbidz uchop gana ude'd gilmban nonga lo më'.

**Ne'g zi'd balal gu'n zak ixixti'dz ichëtá
xkomierdá.**

¿Ba gilxkab uyu minn ncho'b lo gitslyu?

¿Bukwa'n nak Teotihuacán?

¿Bukwa'n uyu'nn minn gilxkab gu'nn minn dzekna lë' mbidz ixuxkwa'?

¿Xku'n uxuxkwa' më'?

¿Bukwa'n nën lo më'?

¿Bukwa'n use'dlá lo kwend che'n?

Lën libr che'n use'dna gan be lë xne'ma lë
më' xi'k xku'n sia më' gana use'dna gan xku'n
chu'nn minn gol dzekna lë' nan ba or yuma
nikla chu'nnbeyda lo reloj. Ña gu'n use'dna nak
gan xku'n nak or lë' më' xia' lidz gana or lë'
mbidz xia' lidz.

**Ne'g zi'd balal gu'n zak ixixti'dz ichëtá
xkomierdá.**

¿Xku'n chu'nn minn gol dzekna lë' minn
nan ba or yuma?

¿Xku'n nak or lë' më' xia' lidz?

¿Be lë xne'ma or lë' ray xiu gagu mbidz?

¿Xku'npa xna ray xiu gagu mbidz or xia'
lidz?

